

Poetika realizma u hrvatskoj književnosti: književni likovi kao nosioci društvenih promjena

Palčić, Tamara

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:996535>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Tamara Palčić

**POETIKA REALIZMA U HRVATSKOJ
KNJIŽEVNOSTI: KNJIŽEVNI LIKOVI KAO
NOSIOCI DRUŠTVENIH PROMJENA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

TAMARA PALČIĆ

**POETIKA REALIZMA U HRVATSKOJ
KNJIŽEVNOSTI: KNJIŽEVNI LIKOVI KAO
NOSIOCI DRUŠTVENIH PROMJENA**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica : izv. prof. dr. sc. Dubravka Zima

Zagreb, 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. RAZDOBLJE REALIZMA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI....	4
3. AUGUST ŠENOA KAO ZAČETNIK HRVATSKOG REALIZMA.....	5
4. DRUŠTVENE PROMJENE I LIKOVI KAO NOSIOCI TIH PROMJENA U RAZDOBLJU REALIZMA.....	6
5. DJELA HRVATSKIH REALISTA.....	9
5.1.1. ANTE KOVAČIĆ.....	9
5.1.2. EUGEN KUMIČIĆ.....	11
5.1.3. KSAVER ŠANDOR GJALSKI.....	13
5.1.4. JOSIP KOZARAC.....	16
5.1.5. VJENCESLAV NOVAK.....	18
6. ZAKLJUČAK.....	22
7. POPIS LITERATURE.....	22

1. UVOD

Tema ovoga završnoga rada poetika je realizma u hrvatskoj književnosti, točnije, analiza djelovanja književnih likova kao nosilaca društvenih promjena u književnosti hrvatskog realizma. Poseban će naglasak biti na razvoju i oblikovanje muških i ženskih likova u razdoblju književnog realizma, a zatim i na djelatnosti ženskih likova u kontekstu teme patrijarhata. Rad je podijeljen na četiri poglavlja, dok je zadnje, četvrto poglavlje dodatno podijeljeno na pet pod poglavlja. U prvom poglavlju ću govoriti o razdoblju realizma u hrvatskoj književnosti te smjestiti ga u prostor i vrijeme. Zatim, u drugom poglavlju govorit ću o Augustu Šenoj te opravdati tezu da je upravo Šenoa pravi začetnik hrvatskog književnog realizma. Treće poglavlje govori o društvenim promjenama i likovima kao nosiocima tih promjena u razdoblju realizma, dok četvrto, ujedno i posljednje poglavlje, govori o kanonskim književnicimakoji su obilježili razdoblje hrvatskog realizma,o njihovim djelima i naravno, značenju njihovih djela za hrvatsku književnost. Rad ću zaokružiti zaključkom i navođenjem potrebne literature.

2.RAZDOBLJE REALIZMA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Hrvatski realizam naziv je za razdoblje hrvatske književnosti u periodu od početka osamdesetih godina 19. stoljeća do sredine devedesetih godina 19. stoljeća. Time želim reći da je hrvatski realizam dobrano kasnio za realizmom u europskoj i svjetskoj književnosti, koji je započeo već tridesetih godina 19. stoljeća. Frangeš u knjizi *Povijest hrvatske književnosti* navodi dvije teorije o početku, odnosno završetku hrvatskog realizma. Prva kaže da on započinje pojavom nekoliko pisaca ovoga pravca 1880.godine, a završava spaljivanjem mađarske zastave na Trgu bana Josipa Jelačića 1895. godine, dok druga tvrdi da hrvatski realizam započinje godinom smrti Augusta Šenoe i pojave Kumičićevog romana *Olga i Lina* 1881.,a završava 1892. godine, objavom prve hrvatske modernističke pripovijetke , Matoševe *Moći svijesti* (Frangeš,1987:199). Kronološki razdoblje realizma prethodi moderni, a javlja se nakon razdoblja romantizma. Kao što se i samo razdoblje zove, tako se i sama književnost odnosi prema realnome i zbilji te se opisuje zbilja onakvom kakvu je književnik vidi. Što se književnih vrsta realizma tiče, razlikujemo kraće forme poput novela i crtica te dužih formi poput pripovijedaka i romana u kojima je u središtu zanimanja oblikovanje karaktera, dok romantičarska razgranata i složena fabula gubi na važnosti. Likovi nisu plošni, već imaju niz različitih osobina, socijalni su, psihološko i intelektualno motivirani te vode takozvani unutarnji život. Ti psihološki jedinstveni karakteri i socmotiviranost čini ih tipovima , odnosno likovima koji reprezentiraju određenu društvenu klasu. Prisutni su opisi vanjskog izgleda karaktera i prostora, unutrašnjost nastambe,gradski i seoski krajolici, što predstavlja

službu metaforičke karakterizacije lika. Kako tvrdi Nemeč, prisutna je impersonalnost, pripovjedačeva objektivnost, što u većini slučajeva znači da je pripovijedač sveznajući jer govori u 3. licu jednine (Nemeč, 1994:139), što sam zamijetila u najslavnijem realističnom romanu *Gospođa Bovary* Gustavea Flauberta. Usporedno se pojavljuju i romani lika, gdje će na temelju jednog lika i njegove karakterizacije, osobina i unutarnjeg života nastati cijeli roman.

3. AUGUST ŠENOVA KAO ZAČETNIK HRVATSKOG REALIZMA

Frangeš upozorava da časom kad Šenoa, 1871. godine objavljuje svoj prvi roman, a naš prvi povijesni roman *Zlatarovo zlato*, koji tada izlazi u nastavcima, u časopisu *Vijenac*, nije samo značajan za povijest hrvatske književnosti, nego i vrijeme najkrupnijih zbivanja u hrvatskome javnome životu (Frangeš, 1987:181). Tom tezom započinjem naredno poglavlje tvrdeći da je razdoblje realizma nastupilo i prije nego li je rečeno, točnije da je prvobitno Šenoa bio glavni akter i pokretač književnosti realizma jer ističe potrebu rada, promatranja i studije čovjeka (Nemeč, 1994:133). Glavnu pokretnicu vidi u građanstvu. Premda je pripovijedao neku vrstu klasnog primirja, bilo je ono prirodan izraz feudalnog, odnosno, postfeudalnog stanja u Hrvatskoj. Za Šenou je očito već od *Zlatarova zlata* da u njegovim djelima najlošije prolaze feudalci i stranci, građani koji su malobrojni su najzanimljiviji i piscu najprivlačniji, dok je seljaštvo, narod, zapravo, ona ogromna pučina po kojoj plove sitne brodice malobrojnog plemstva i građanstva. Frangeš tvrdi da je narod, puk, istinska pozadina za stvaranje i Šenoinu inspiraciju, što je jedan od glavnih pokretača i tema realističnih književnih sadržaja (Frangeš, 1987:183-184). Nemeč stavlja činjenica da je Šenoina tendenciozna proza s jakim prosvjetiteljskim akcentima dobrim dijelom izgrađena na literarnom programu koji se temelji na realističkim postulatima koje teorijski obrazlaže u kritičkom tekstu *Naša književnost iz 1865. godine*. Iako, u povijesnim romanima projicira aktualne društvene odnose u prošlost i operira brojnim karakterističnim romantičarskim rekvizitima, u cjelini poštuje načela realne fikcije te njegova brojna djela s građom iz suvremenog života sadrže sve ono što ulazi i spada u osnovni repertoar realističnog pripovijedanja poput naglašene socijalne funkcije, detaljno opisivanje zadane zbilje, analitički pogled na stvari i događaje, preciznost u detaljima, opis aktualnih pojava i drugo (Nemeč, 1994:134). Nemeč isto tako tvrdi da je Šenoin realizam mješavina neke vrste realističnih pogleda, historicizama i romantičarskih obilježja. Takozvani dualizam realističnog i romantičnog nije samo prisutan kod Šenoe, nego i u našoj književnosti do kraja stoljeća, dok kod nekih pisaca i kasnije (Nemeč, 1994:135). Prvi je namijenio romanu da ima i društveno-analitičku i kritičku funkciju čime je otvorio široko tematsko polje poput propasti plemstva,

jačanja građanstva, ekonomskih problema i odnosa između sela i grada te nemorala i društvenog kriminala koje će kasnije koristiti pisci realisti u svojim djelima (Kovačić, Kumičić, Gjalski, Kozarac, Novak i tako dalje). Pridodaje mu se zasluga za povezivanje romana s tipično građanskim osjećajima, mislima i svjetonazorom, s predodžbama pravde i kreposti. Borio se da građanstvo bude stup hrvatstva, nacionalne svijesti i duha. Također, prvi nas je upoznao s problemima koji će kasnije biti omiljene teme hrvatskog romana: gospodarski i moralni odnosi između sela i grada koje vidimo u *Prosjaku Luki*, odlazak seljačkih sinova na školovanje u grad, to jest, njihovo uzdizanje ili propadanje na društvenoj ljestvici kao u *Prijanu Lovri*, tragedije i zanosi učitelja u nadi prosvjećivanja seljaka koje su vidljive u *Branki* ili moralno i materijalno propadanje plemstva kao u *Vladimiru*. Sve te teme bit će okosnica nadolazećih realističnih djela. Dapače, svi budući realisti imali su Šenou za takozvanog mentora u pisanju i stvaranju djela. Nemeč konstantira da Šenoa ne samo da je otvorio put prema novim tematskim područjima, nego je i realizirao različite mogućnosti narativne kombinatorike. Stvorio je i repertoar likova i tipova koji će još dugo vremena biti uzorom brojnim našim piscima. Najbolji primjer zasigurno je roman *Zlatarovo zlato* gdje su Pavao i Dora (dobri i plemeniti ljudi) nositelji moralnog i nacionalnog kodeksa, a lik Ivice Kičmanovića u romanu *U registraturi*, Klara Grubar, *femme fatale* ili *fatalna žena*, pohotna žena željna uništenja ljubavne veze (kasnije opće prisutan lik u romanima, na primjer, Kovačićeva Laura *U registraturi*), i naravno, potpuno loš i crno okarakteriziran lik, smatran pokretačem radnje, koji u kasnijim varijacijama romana dobiva opširniju i detaljniju karakterizaciju, Grga Čokolin. Šenoa je svakako najveći hrvatski romansijer 19. stoljeća, zahvalni smo mu na proširenju romana, povećanju njegova ugleda, stvaranju stalne domaće čitateljske publike, ali i za stvaranje standarda koji će nadalje služiti kao glavni uzor i orijentir (Nemeč, 1994:96-100).

4. DRUŠTVENE PROMJENE I LIKOVI KAO NOSIOCI TIH PROMJENA U RAZDOBLJU REALIZMA

Nemeč kaže da je društvena podloga 19. stoljeća bila nedozrela za suvremeni realistički roman, čega je i sam Šenoa bio svjestan. Štoviše, u sedamdesetim i osamdesetim godinama 19. stoljeća još uvijek se u Zagrebu više čitaju njemačke novine i knjige negoli hrvatske. Za vrijeme sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine nepismeno je čak 80 posto stanovništva, proces urbanizacije teče sporo te je Zagreb 1880. godine gradić sa samo 30 000 stanovnika. Ujedno, tadašnji romani i knjige izlaze u nastavcima, u časopisima, točnije, na pretplatu, što si je rijetko tko mogao priuštiti. Najviše su se pretplaćivali đaci,

svećenici, učiteljice, pučki učitelji i profesori srednjih i viših škola, ali na Šenoinu žalost, sloj građanstva nije bilo dijelom te čitateljske publike, što iz prijašnjih podataka znamo da je Šenoi bio jedan od ciljeva – potaknuti građanstvo na čitanje. Do velikih društvenih promjena u Hrvatskoj dolazi početkom osamdesetih godina. Ubrzani proces raslojavanja na selu započeo je agrarnom krizom te najviše utjecalo na raspad seljačkih zadruga, njihovo pretvaranje u individualne posjede, pauperizaciju seljaka i slično. Plemstvo propada, dok domaći kapital stagnira te Hrvatska gubi ekonomsku i financijsku samostalnost. Khuenovom politikom sprječava se razvoj domaće industrije i koči se jačanje nacionalno svjesnog građanstva. Uz to je ograničavana sloboda tiska, zastupnici u Saboru obuzdavani te se raznim smicalicama razbijalo narodno jedinstvo. Hrvatska tada ekonomski i kulturno nazaduje te se pretvara u mađarsku koloniju, dok mnogi emigriraju u Ameriku ili u inozemstvo. Vođa Stranke prava Ante Starčević podupire realizam te time daje jasne znakove novoga vala u književnosti. Uz Starčevića, pravaški su bili orijentirani brojni intelektualci i književnici poput Kumičića, Kranjčevića, Kovačića, Novaka i drugih. Za njih pravaštvo nije bila samo politička opcija, već i nekakav moralni stav te se može reći da je pravaštvo svakako bitno djelovalo na formiranje hrvatskog realizma. Sve navedene promjene na socijalnom, političkom i gospodarskom planu imale su utjecaj i na literaturu te se s razlogom godina Šenoine smrti 1881. uzima kao početak realizma, ne zbog promjene stilske paradigme, nego zbog afirmacije i nadograđivanja već postojećeg i stvorenog. Tada na književnu scenu stupaju i nastupaju novi naraštaji pisaca rođenih pedesetih i šezdesetih godina koji će samo dograđivati elemente Šeninog nasljeđa te je posrijedi ubrzanje i finalizacija procesa koji je započeo još sredinom pedesetih godina 19. stoljeća. Može se reći da je naš realizam po mnogočemu proturječno razdoblje, da se susreću razne tendencije i politička opredjeljenja. Osjeća se podvojenost, na primjer Kovačić piše značajan realistični roman *U registraturi*, ali i romantičarsku *Barunučinu ljubav*. Podvojenost se također osjeti i u odnosu između Kumičićeve socijalno-kritičke *Gospođe Sabine* i idealističnog *Jelkina bosiljka*. Rađa se nešto novo, ali se također i njeguje i ono starije. Glavni znak je osjećaj paradoksa jer iako je snažan utjecaj Turgenjeva i francuskih realista te pisaca trivijalne literature poput Suea, piše se o Bjelinskom i Taineu. Pronalazi se autoritet u esteticu u Gottschalu, slave se i Zola i Ohnet, također se slijede naturalistički programi, ali u isto vrijeme pišu se hajdučki romani inspirirani usmenom književnošću. Dolazi do pokušaja izmirivanja šenoinske i starčevićanske koncepcije time da pisci postaju društveni kritičari i analitičari, ali je i dalje snažan utjecaj moralizma, didaktizma i sladunjave idealizacije (Nemec, 1994:136-143). Nemec se također poziva na riječi Alexandra Flakera koji kaže, „da je čitavo razdoblje od 1865., točnije, od Šenoina istupa sa spisom *Naša književnost* do 1892., s početkom modernističkih procesa zapravo „jedinstveno jer međe koje dijele tendenciozno-

prosvjetiteljsku na realističnim osnovama izgrađenu beletristiku Šenoinu od nacionalno-tendencioznoga pseudonaturalizma Kumičićeva ili nacionalno prosvjetiteljskih modifikacija europskog realizma Kozarčevih zaista nisu velike; dvije periode ove epohe tek su dva različita stupnja u biti istoga procesa.“ (Flaker prema Nemecu, 1994 :143). Prvi modernistički romani javljaju se u razdoblju između 1906. i 1910. godine, takvo jedinstveno razdoblje može se protegnuti i sve do kraja 19. stoljeća.

Za Nemeca godina 1881. ponajprije predstavlja generacijsku, a ne stilsku i poetičku smjenu te je društveno- analitička funkcija književnosti u smislu realističkih zahtjeva sve očitija približavanju kraja 19. stoljeća. Kraće pripovjedne forme sadrže i ukazuju razvitak prema realističkom oblikovanju, no isto se ne može reći za hrvatski realistični roman, koji doživljava veću oscilaciju, ima proturječnosti i manjka mu sadržaja našeg realizma (Nemec,1994:143). Nemec također tvdi da više realističkog mimetizma i društvene analize ima u hrvatskoj novelistici, negoli u romanu, točnije, više ga ima u Gjalskijevoj zbirci novela *Pod starim krovovima* (1886.) nego u njegovim romanima *U novom dvoru* (1885.) ili *Janko Borislavić* (1887.) te u Novakovim novelama *U glib* (1901.) i *Iz velegradskog podzemlja* (1905.) negoli u *Zaprekama* (1905.) ili u *Titu Dorčiću* (1906.). Temeljne osobine stilskog sustava realizma najjasnije su se očitovale u žanru novela, dok je roman realističan po temi, intenciji i idejnim postavkama, ali je u provedbi podložan romantizmu, sentimentalizmu, bidermajeru i prosvjetiteljstvu. Usporedivši europsku književnost, jednog Balzaca, Flauberta ili Tolstoja, Hrvatska zakazuje te sve do Novakovih *Posljednjih Stipančića*, koji nastaju 1899. godine, točnije, u pravom jeku moderne, ne može se pronaći realistični roman u pravom značenju svoga nazivlja (Nemec,1994:135). Nemec kaže da su djela poput Kovačićevog *U registraturi*, *U noći Šandora* Gjalskog ili *Mrtvih kapitala* Josipa Kozarca, u stilskom pogledu mješavina romantizma i realizma te se poziva na Frangeša i kaže „*da su realistični u cjelinama, dok su u detaljima i izvedbi romantičarski*” (Frangeš prema Nemecu,1994:144). Unatoč utjecaju Augusta Šenoe i njegova doba, naš roman osamdesetih i devedesetih godina doživljava zaokret. Nemec kaže da povijesna i pseudopovijesna tematika pada u drugi plan , dok ju zamjenjuje suvremena tematika. Roman se okreće stvarnosti te se opisuje svakodnevni život i piše se svakodnevnim jezikom. Opisivanje neobuzdane mašte, onog bizarnog i neobičnog što pronalazimo u razdoblju romantizma, zamjenjuju autentični opisi sredine, interes za svakodnevnicom i za stvarne životne probleme. Dolazi do pokušaja oslobađanja od didaktičizma i pedagoške funkcije te se usmjerava na analizu različitih tipova društvenog ponašanja i odnosa. Pokušavaju se otkriti i korijeni klasnih suprotnosti i zakoni ekonomskog razvoja. Romani sa socijalnom problematikom su u prvom planu, iako ni povijesni roman nije zanemarivan. Teme hrvatskih realističnih romana slične su onima u zapadnoeuropskoj

književnosti: školovanje seljačke djece u gradu i nastanak inteligencije iz seoskog elementa, propadanje aristokracije i slom tradicionalnih moralnih vrijednosti pod udarom novih društvenih odnosa, duhovne krize intelektualaca i umjetnika, odnarođivanje inteligencije, politička previranja, sukob između sela i grada (Nemec, 1994:144). Kao što je već spomenuto, tijekom razdoblja realizma većina romana još uvijek izlazi u časopisima, u nastavcima te se može reći da su brojni značajni hrvatski romani 19. stoljeća, zapravo, feljtoni. Glavni časopisni predstavnik bio je *Vijenac*, gdje su mnogi pisci iz naraštaja realista objavljivali svoja djela. U *Vijencu* pronalazimo Kumičićeve, Draženovićeve i Kokotovićeve prozne priloge, prijevode Zole te članke o Darwinu i Renanu, ali i djela velikana realizma, poput Kovačića i njegovog romana *Baruničina ljubav* (1877.) i *U registraturi* (1888.), Kumičićevi *Začuđeni svatovi* (1883.), Gjalskijevi *U novom dvoru* (1884.) i *U noći* (1886.) te Kozarčevi *Mrtvi kapitali*. Uzevši u obzir sve podatke, u razdoblju od 1881. do 1900. godine izišlo je čak šezdesetak romana te Nemec kaže da je takav procvat sasvim razumljiv s obzirom da je tadašnja tehnika naracije bila najpogodnija za razvijanje realistične teme i posredovanje ideoloških programa. Uostalom, da bi se pokazao junakov razvoj, sukob s okolinom, da bi se mogla izreći društvena kritika, potrebno je smjestiti navedene elemente u određeno vrijeme i prostor (Nemec, 1994:164-168).

5.1. DJELA HRVATSKIH REALISTA

5.1.1. ANTE KOVAČIĆ

Nakon smještanja razdoblja realizma u prostor i vrijeme, upoznavanja s društvenim promjenama koje su prethodile razvitku i stvaranju djela razdoblja, slijedi opis kanonskih književnika realizma, opisati radnje u djelima, uvidjeti i spoznati kako su društvene promjene utjecale na razvoj i oblikovanje radnje, ali i likova. Prvi književni realist koji se istaknuo bio je Ante Kovačić, rođen 1854., a umro 1889. godine. Napisao je tri romana, *Baruničinu ljubav*, *Fiškala* i *U registraturi*, dok mu je četvrti *Među žabari*, ostao nedovršen. *Baruničinu ljubav*

objavio mu je Šenoa u nastavcima 1877. godine u *Vijencu* i djelo je prepuno elemenata romantizma. Čine ga intrige kojima se redosljed niže bez predaha, ima trivijalnu fabulu, a glavni lik je barunica Sofija Grefštein, jedna u nizu fatalnih, demonskih žena njegovih romana. Lik barunice iza sebe ostavlja pustoš, zlo i smrt. Što je bio Grga Čokolin u Šenoinu *Zlatarovu zlatu*, to je sada lik fatalne žene, u ovom slučaju barunice Sofije. Njezin lik pokreće radnju i akciju u romanu, inteligentna je, samosvjesna, vlada situacijom i dominira okolinom, ali joj, s druge strane, na vidjelo izlaze i druge osobine, poput dijaboličnosti, agresivnosti i slutnje zla. Lik stvara situacijsku napetost i otvara nove mogućnosti naracije. Zanimljivosti u romanu su brojne retrospekcije, dok mu je jedan dio radnje smješten u 1862. godinu, drugi se događa 20 godina ranije. Ima tragičan završetak koji se očituje u samoubojstvu baruničina sina nakon spoznaje da je spavao s vlastitom majkom. Nemeč tvrdi da Kovačić ima potrebu za etičkom satisfakcijom te smješta barunicu pod lažnim imenom kao redovnicu u samostan, gdje ona pobožno okajava svoj grijeh. Suprotan je slučaj u romanu *U registraturi* jer glavni lik, Ivica Kičmanović, takvo nešto ne doživljava. Roman *U registraturi* takozvani je *Bildungsroman*, roman miješanog stila, s jakim socijalnim karakterom. Glavna tema je propadanje, razvoj i sudbina mladića Ivica Kičmanovića odlaskom na školovanje iz sela u grad. Složeno je i proturječno djelo, jer je sudbina Ivica samo jednim dijelom psihološki i socijalno motivirana. Miješaju se fantastika, elementi legende i bajke, elementi grotesknog, bizarnog i burlesknog. U romanu se mogu pronaći karakteristični realistični i naturalistični postupci, ali i kostur trivijalne književnosti, koju će kasnije razviti Eugen Kumičić (Nemeč, 1994:168-176). Roman ima uokvirenu kompoziciju, započinje i završava u registraturi, točnije, započinje ispoviješću života lika Ivica Kičmanovića, a završava njegovim samoubojstvom u plamenu zapaljene registrature, što predstavlja jedino rješenje koje je Kovačić mogao dati. Frangeš kaže da su u romanu *U registraturi* pojedine ljuške sudbine samo pravni slučajevi, spisi, registarski brojevi te da je Kovačić u liku Ivica Kičmanovića prikazao i razradio Šenoinu arhetipsku ličnost *Prijana Lovre* (Frangeš, 1987:206-207). Dok , po Nemeču ,Kičmanović je, zapravo, nevina, nemoćna žrtva neprijateljskog udesa koji se personificira u Kovačićevim fatalnim ženama. Radnja traje tridesetak godina, pripovjedač je prvobitno u prvom licu, pa ga zamjenjuje autorski pripovjedač, javlja se i tematika odnosa sela i grada, gdje se analiziraju psihološke, socijalne i moralne posljedice, opisuje se raspadanje društvenih struktura i raslojavanja na selu. Idilu zagorskog sela zamjenjuje odlazak u grad gdje se pojavljuje karikaturalan lik Mecene, lažni dobročinitelj, parazit i razvratnik. Također su prisutni razni likovi iz raznih slojeva i klasa, ali se najviše ističe lik Laure, koja je fatalna, demonska žena. Laura će biti temelj za ženske likove u drugim romanima, točnije, njezinim likom motiv fatalne žene u hrvatskom romanu 19. stoljeća doživljava kulminaciju.

Laura je pokretač radnje, uzrokuje zaplete i rasplete, daje osjećaj čitatelju da se njezinom pojavom nešto mora i hoće dogoditi, ona je personifikacija destruktivne sile, inkarnacija zla i simbol potisnutih trauma te kompleksa i moralnih dvojbi jednoga vremena. Njezinom žrtvom postaje i glavni lik, Ivica Kičmanović (Nemec,1994:177-182). Frangeš isto tako tvrdi da je *Registratura* ispriповijedana poput stravične priče jer kako prati Ivičinu registraturu i sudbinu, tako prati i Lauru, njezin život te je knjiga o Laurinoj nedokučivosti (Frangeš,1987:206-207). Nemec tvrdi da je djelo *U registraturi* mješavina realizma, naturalizma, fantastike i romantike, prisutne su hajdučke družine, ubojstva, trovanje i slično. Što se same kompozicije djela tiče, ona je kaotična u svakom pogledu. Nema mjeru, ravnotežu ni harmoniju kao što ih je imao Šenoa u svojim djelima. Epizode su pomiješane, sadrži tehniku retrospekcije, dobiva se osjećaj improviziranosti i manjka joj povezanosti. Tomu se pridodaje i činjenica da je djelo zapravo životopis kaotičnog pripovjedača, psihički nestabilne osobe koja je pod utjecajem alkohola te se opisuje i prati njegovo duševno stanje (Nemec,1994:177-182).

5.1.2. EUGEN KUMIČIĆ

Kovačića slijedi Eugen Kumičić, autor rođen 1850., a umro 1904. godine, koji se najviše istaknuo pisanjem trivijalne književnosti. Tadašnje čitateljstvo nije još naviklo na romane bez zanimljivih fabula kakve im je pripremao na primjer Gjalski. Iako je Kumičić preuzeo naturalizam samo površno, pokušao ga je uvesti u hrvatsku književnost. Nemec ga smatra najvećim romantikom među hrvatskim realistima (Nemec,1994:183). Romani mu imaju gotovo istu fabulu, mijenjaju se samo imena likova i mjesta radnje, konstrukcija djela ostaje ista. Glavni likovi su dvoje mladih, čiju čistu, idealnu ljubavnu vezu pokušava narušiti podli stranac. Taj lik stranca spletkari, donosi nesreću, prokletstvo, moralnu izopačenost u idiličnu hrvatsku sredinu koju predstavlja mladi, zaljubljeni par, dok se njegovim odlaskom ponovo uspostavlja narušena harmonija. Likovi su mu podijeljeni na dobre i zle, bijele i crne, čime vidimo povezanost i korespondiranje sa Šeninim načinom karakterizacije likova. Nemec navodi da su unutrašnje borbe i dileme likova rijetke, psihološko nijansiranje također, što dovodi u pitanje uvjerljivost likova i stvaranja suprotnog efekta od onoga što je Kumičić htio postići. Pozitivni likovi su mu uglavnom Hrvati, dok su oni zli stranci, ženski likovi su ili anđeli ili razvratnice. Nemec također navodi da su prisutni odnosi s klišejskim zapletima, jednoličnim fabulama i očekivanim rješenjima. *Olga i Lina*, po strukturi, trivijalni ljubavni je

roman. U njemu su naturalistički prikazani samo neki detalji, ponegdje i destruktivna vještina. Građu romana crpi iz istarskog života, a pronalazimo ju u *Jelkinom bosiljku*, *Siroti*, *Začuđenim svatovima*, *Preko dvora* i u *Teodori* te se oni vežu uz predšenoinsku proznu tradiciju. Ljubavnu vezu između čedne djevojke i poštenog mladića prate standardni rekviziti knjiške romantike, kao što su sentimentalne scene. Pridodaje se i patetika, didaktizam te naglašena moralna i politička tendencija. Što se kompozicije djela tiče, dolazi do nedostataka. Ekspozicija je preduga, u početku pripovijedanje teče polagano, a dok se roman bliži kraju događaji se udvostručavaju, radnja se ubrzava, a čitave godine stavljaju se u svega jednu ili dvije rečenice (Nemec, 1994:183-196). Kumičić uspjeva stvoriti sintezu socijalnog i trivijalnog romana poput romana s građom iz zagrebačkog života kao što su *Gospođa Sabina* (1883.), *Otrovana srca* (1890.) i *Pobijeljeni grobovi* (1896.). Također, Nemec konstantira da Kumičić među prvima u hrvatskoj književnosti aktualne društvene probleme postavlja kao centralnu temu narativne fiksacije te prvi dodaje opise klasnih previranja, analitike svakodnevnice, portrete socijalnih tipova i slično. Pomaže si zapletima koji pripadaju konvencijama romana- feljtona, podjednako mu je stalo do atraktivnosti priče, ali i do kritike socijalnog konteksta u koji je priča smještena. Roman *Gospođa Sabina* paradigmatično je djelo njegova socijalnog angažmana. Tema je balzakeovska, opisuje se socijalna kritika, prikazuje se ekonomsko i moralno rasulo, agonija plemstva, opća hipokrizija te je grad temeljno leglo poroka i laži. Radnja djela smještena je u građanski salon, gdje se događaju intenzivne društvene komunikacije i stvara ogledalo života viših slojeva zagrebačkog društva. Pokretači radnje su trač, skandal, pohlepa za novcem i užicima, flert i bračna nevjera. Tim mjestom radnje, Kumičićev cilj je bio kritizirati zagrebačko društvo, jer se očituje glavni motiv građanstva, novac. Uočio je pokretačku snagu novca u društvu jer svaka akcija, svaka fabularna napetost, svaki lik u romanu određen je novcem i problemima vezanim uz njega. Lik se mora dobro i bogato udati, plaća se miraz, kupuju se plemićke titule, dolazi do svodničnih spletki, stavljaju se štedni ulozi, duguje se novac i slično. Osjeća se obrnuto-proporcionalan odnos između novca i morala time što pohlepa za novcem briše svaku moralnu ogradu (Nemec, 1994:183-196). Glavni lik Sabina, ambiciozna je malograđanka, koja zbog novca i želje za životom na visokoj nozi gura muža u pronevjeru, moralno kompromitira vlastitu kćer, falsificira mjenice te krade novac iz blagajne svoga zeta. U *Gospođi Sabini* nema niti jednog pozitivnog lika jer su svi zaglavljani u lažima, prijevarama, intrigama i lakomosti. Nemec tvdi da se likom Gospođe Sabine ruši idilična slika šenoinske patrijarhalne obitelji i zdravog društva te dolazi do sutona tradicionalnog morala. Uz navedene romane, Kumičić piše i dva povijesna romana *Urota zrinsko-frankopanska* i *Kraljica Lepa* ili *Propast kraljeva hrvatske krvi*, u kojima se osjeti Kumičićev politički angažman jer se opisuju teme

kao što je nacionalna tragedija, odnosno, gubitak državne samostalnosti. Fokusira se gotovo isključivo na svijet visokog plemstva, velike nacionalne povijesti, simbole hrvatstva i hrvatske statičnosti. Likovi Petar Zrinski i Krsto Frankopan glasnogovornici su piščevih ideja i stavova, prikazani u sferi javnog života i stvaraju povijest. Mana tih povijesnih romana je što su ispunjeni zamornim povijesnim ekskursima koji opterećuju diskurs, umrtvljuju radnju i narušavaju cjelovitost samoga djela. Mogu se pronaći i otmice, potjere, prerušavanja, misteriozna ubojstva i patetični rastanci. Kumičić je time zaglavio između dvije vatre, s jedne strane gomila sirovu, neprerađenu povijesnu građu, dok s druge trivijalne epizode koje se udaljavaju od povijesnih činjenica te dovode u pitanje njezinu autentičnost (Nemec, 1994:183-196).

5.1.3. KSAVER ŠANDOR GJALSKI

Ksaver Šandor Gjalski, autor je ostvarenja, prema Nemecu, najvećeg tematskog raspona u svojim romanima među piscima svoje generacije hrvatskih realista. Rođen je 1854. a umire 1935. godine. Ostao je najvitalniji pisac hrvatskog realizma te utjecao na generaciju hrvatskih fantastičara sedamdesetih godina, poput Tribusona, Pavličića i drugih. Bio je otvoren za različite stilske i idejne poticaje, istaknuo se u tematskoj šarolikosti, gotovo publicističkoj aktualnosti te sluhu za moderne ideje, filozofske koncepcije i pomodne teorije, što se očituje i u njegovim djelima. Ispunio je svaki ukus i interes što mu je omogućilo popularnost u širokim čitateljskim slojevima, ali i među kritičarima i stručnjacima. Dijeli ideale i poveznice sa Šenoom te se ponajviše afirmirao u pisanju novela. Ne preferira fabularni spektakl, burne zaplete i dramatične obrate, već se fokusira na atmosferu, pejzaž, opise raspoloženja, na sjećanja i uspomene. Fabula mu pada u drugi plan te se obraća pozornost na razradu karaktera. U svojim djelima uzima nekoliko odabranih situacija iz života glavnog junaka, ali bez velikih tragedija i sudbinskih događaja. Prisutne su lirske medijacije, ladanjski razgovori, melankolična raspoloženja, nostalgija za starim dobrim vremenima, opisi prirode te interijer. Nemec ga također smatra i direktnim prethodnikom naših modernista (Nemec, 1994:197-200). Prigrlio je Turgenjevu umjetnost, smatrao ga uzorom te se po mnogočemu pronalaze sličnosti i poveznice između ta dva velikana književnosti. Gjalski zamjenjuje razvedeno fabuliranje s brojnim intrigama stiliziranim komornim slikama iz zagorskog plemićkog svijeta, ugođaj je elegičan, nostalgičan, pomalo i depresivan. Pri spomenu Gjalskijevog realizma, sentimentaliziran je, umekšan lirskim raznježivanjem, blagim tonovima i dekorativnim slikarskim elementima. U romanu turgenjevske poetike, *U novom dvoru* (1885.), pronalazimo pripovjedača, ujedno i glavnog lika, u prvom licu jednine, Vladimira Kanižića, koji se prisjeća i evocira uspomene što daje osnovni poetski ugođaj.

Roman opisuje likove, njihove impresije, osjećaje i psihološke nijanse, a ne zbivanja. Prati se jednostavna, obična priča žene između dva muškarca, bogatstvo slika, učeni ladanjski razgovori, poetski spisi te dublje pronicanje u psihu likova. Uz Vladimira, prisutna su još dva glavna lika, Lujo Radišić i Leona Soltheim- Paližnaj te nijedan od njih nije posebice uvjerljiv. Vladimir je patriot, koji želi nešto učiniti za svoj hrvatski narod te pokušava uvjeriti odnarođene grofove da se vrate svom narodu i njegovu jeziku. Nastaje romansa između Vladimira i grofice, koja postaje vatrena Hrvatica, ironično, ne mareći za svoje korijene. Idući Gjalskijev roman, također turgenjevске teme, *Na rođenoj grudi* (1890.), bazira se na idili domaćeg kraja, slavljenju ugodnog života na selu i u očinskom domu. Grad je, i dalje, leglo svih mogućih poroka, a selo izvor zdravlja i životnog elana. Glavni lik je Lav Blinjević, koji, u očinskom domu i na rođenoj grudi doživljava katarzu, oslobađa se egoizma, želje za uspjehom i materijalnim probicima te se okreće novim, tek spoznatim vrijednostima. Prelazi iz pesimističnog u čovjeka osjetljivog za tuđu patnju i bol, spoznaje smisao Kristove žrtve i potrebu prema bližnjemu, što mu dodatno olakšava energična, domaća djevojka Vera. Potaknut preokretanju i poboljšavanju svijeta, okreće se idealu jednostavnosti, iskrenosti i mirnome životu. Tu preobrazbu prati mnogo nejasnoća i nedosljednosti te mu je karakter nedefiniran. Gjalski uvodi u hrvatski roman važnu novinu, portretira pomoću ambijenta te se raspoloženje lika temelji na pejzažu. Uz to, napravio je i prvi korak prema intelektualizaciji hrvatskog romana, što vidimo u romanima *Janko Borislavić* (1887.) i *Radmilović* (1894.), koji tematiziraju duhovne nemire i traženje naših intelektualaca. Epskim situacijama dolazimo do povoda za svestranu analizu karaktera i ocrtavanje njihove duhovne fizionomije. Glavni lik *Janka Borislavića*, Borislavić, najbolji je teolog, koji posumnja u kršćansko učenje, gubi vjeru, a odgovore na osnovna filozofska pitanja koja ga muče traži u pozitivnoj znanosti Darwina, Milla, Laplacea te u filozofiji Schopenhauera, čiji se utjecaj itekako osjeti, i Hartmana. Na žalost, doživljava razočarenje jer neće dobiti potpuni duhovni mir i sreću koju mu je nekad davala vjera. Obuzima ga pesimizam i malodušnost, otuđuje se od svijeta i smatra da je ljubav samo iluzija i varka te da ima funkciju produljenja ljudske vrste. Djelo završava njegovim samoubojstvom uz svijest vraćanja vjeri i šaptanju stihova psalma. Nemeć kaže da Gjalski, glavnim likom i konstrukcijom želi diskutirati, pomalo i polemizirati Schopenhauera te time poistovjećivati glavnog lika sa samim sobom. *Janko Borislavić* značaj je roman jer je prvi hrvatski roman ideja, s njime započinje naša intelektualistička proza u kojoj se postavljaju i rješavaju filozofski problemi i u kojoj se sadržaj i smisao crpi samo u filozofsko-estetskim analizama. Lik Borislavića strada od čitanja filozofskih djela, dok Radmilovićeva sudbina ima socijalnu motivaciju. Radmilović žrtva je nemogućnosti ostvarivanja talenta, jer iako piše pjesme i novele, koje mu se također i prevode na strane jezike, u vlastitoj domovini gubi

značaj. Roman *Radmilović*, prvi je roman umjetnika i umjetnosti te njegovu propadanju i nemogućnosti priznanja u društvu u hrvatskoj književnosti. To društveno propadanje pokušava umanjiti ljubavnom vezom sa siromašnom Stankom, jedinom ljubiteljicom njegove umjetnosti, ali neuspješno. Krajem romana saznajemo da je Radmilović u potpunom živčanom rastrojstvu, pali svoje nerasprodane knjige te nakon mjesec dana umire u ludnici. I u ovom se romanu Gjalski želi poistovjetiti s glavnim likom kao snažan pobornik realizma u književnosti i ogorčeni protivnik romana te se želi potencirati sukob između plemenitog pojedinca i malograđanskog, pokvarenog, isključivo materijalnim dobrima usmjerenog društva (Nemec,1994:200-206). Uz romane *Janko Borislavić* i *Radmilović*, pridodaje se i roman *Durđica Agićeva* (1889.), u kojem se cijela primitivna provincijska sredina okomila na dobru, poštenu i lijepu učiteljicu te time dovela njezinu sposobnost uspjeha u pitanje. Gjalskijev roman *U noći* (1886). smatran je jednim od najboljih hrvatskih romana 19. stoljeća, ali i prvi pravi politički roman hrvatske književnosti. Gjalski se istaknuo i najvećim unosom politike u svoja djela, što se najviše očituje u romanu *U noći*, gdje se politika pokazuje kao pokretač koji sudbinski određuje djelovanje gotovo svakog lika. Građa djela uzeta je iz suvremenog života Hrvatske sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća, a glavna ideja mu je prikazati društvenu kritiku bezidejne omladine koja upada u mračnu sliku hrvatskog društva u kome prevladavaju nemoral, korupcija, servilnost, karijerizam i beskrupulozni egoizam. Likovi su temeljeni na političkim i stranačkim uvjerenjima, dok glavni lik je Petar Kačić, po karakternim osobinama blizak Turgenjevljevu Neždonovu, odriče se svojih uvjerenja te hvali dojučerašnje protivnike. Sudbina Kačića nosi crte tragičnosti, etičke dileme su mu iskrene, proživljene te praćene unutrašnjim lomovima, lišen je crno-bijele karakterizacije te time postaje psihološki najprodubljeniji muški lik hrvatske književnosti 19. stoljeća. Sukobljava mu se posve negativan lik Mojkića, podlog čovjeka, koji se, tračevima i izdajama ostvaruje na društvenoj ljestvici. Primjer je beskičmenjaka i čovjeka koji voli pogodnu priliku za život te je spreman služiti svakom gospodarar. Njihovim likovima simboliziraju se dva puta, dvije mogućnosti izbora, a razdvaja ih lik Živka Narančića koji zastupa piščev moral i politika uvjerenja te se time poistovjećuje Gjalskijev temelj obračunavanja s aktualnim političkim idejama u Hrvatskoj, ali ujedno i s vlastitim mladenačkim uvjerenjima. Gjalski piše i tri povijesna romana, *Osvit* (1892.), *Za materinsku riječ* (1906.) i *Dolazak Hrvata* (1924.). Nemec isto tako kaže da su prva dva romana međusobno povezana te su koncipirana Šenoinom formulom u stvaranju historiografske fikcije. Oni izmišljeni likovi su u prvom planu i oko njih se stvaraju i pletu glavni fabularni zapleti, dok drugi, povijesne ličnosti osiguravaju autentičnost izmišljene priče. Gjalski izbacuje likove intriganata, fatalne žene, fantastične motive i fabularnu spektakularnost te sve

elemente preuzete iz viteških i romantičarskih sentimentalnih romana stavlja u realističke okvire. Roman *Osvit* prikazuje razdoblje novije hrvatske povijesti, rađanje i širenje ilirskog pokreta te učvršćivanje nacionalne samosvijesti. Romani se baziraju na odnosu između ljubavi prema ženi i žrtve za domovinu jer to daje sintezu dvaju apsoluta i moralnu čistoću. Takvu bazu primjećujemo u oličenju glavnog lika Ivana Kotromanića u romanu *Osvit*, koji je u stalnoj razapetosti između ljubavi prema ženi Madlene i dužnosti prema domovini, gdje prevlada apsolut dužnosti prema domovini. Ostali likovi su statični, imaju stalne osobine, s jedne strane su to idealizirani likovi narodnih preporoditelja Gaja i Janka Draškovića, dok su s druge moralno izopačeni madžaroni poput Tivadara, s kojim Kotromanić izlazi i na dvoboj da obrani čast svoga naroda. Usput, Tivadar se bori i za naklonost Kotromanićeve Madlene. Nastavak na *Osvit* bio je roman *Za materinsku riječ*, koji nastaje u jeku razdoblja moderne. Tematika je gotovo identična onoj iz *Osvita*, dileme glavnog lika između ljubavi i domovine isto tako. Dok je glavni lik u *Osvitu* bio Ivan Kotromanić, u romanu *Za materinsku riječ* to je njegov brat Pavao, koji je preslika svoga brata Ivana. U romanu se ocrtava atmosfera vremena, politička klima i društveni procesi, pojavljuju se mnoge povijesne osobe, ali i Madlenom sretno oženjeni Ivan Kotromanić. Što se fabule tiče, ona je razvodnjena, nema dramatičnosti, dok su epizode ništa negoli prazan hod. Velik prostor djela zauzimaju opisi raznih svečanosti, skupština, parada, govora, dekoracija, što je sve dovelo do Matoševe porazne kritike Gjalskome, od koje se on nikada nije uspio oporaviti. Treći Gjalskijev roman *Dolazak Hrvata* okreće se najstarijem razdoblju hrvatske povijesti, seobom Hrvata i dolazak na naše prostore. Historička je novela, posvećena tisućgodišnjici krunidbe kralja Tomislava. Očituju se stare kronike s karakterističnim suhoparnim nizanjem događaja, ali i predaje s uzletima imaginacije i pjesničkim slobodama. U djelu nema točnih datacija, lokalizacija i likovi su posve idealizirani. Također, djelo je bliže pseudopovijesnoj fikciji Velimira Deželića st., nego povijesnom romanu. Godine 1925. Gjalski izražava želju za objavom još jednog romana te potaknut jugoslavenstvom to i učini pa objavljuje u dnevniku *Hrvat* svoj posljednji, umjetnički bezvrijedan roman *Pronevjereni ideali*. Roman je analiza društvenih procesa i promjena u tek stvorenoj državi Hrvata, Srba i Slovenaca (Nemec, 1994:200-216).

5.1.4. JOSIP KOZARAC

Josip Kozarac, rođen 1858., a umro 1906. godine, napisao je samo dva kratka romana, *Mrtvi kapitali* (1889.) i *Među svjetlom i tminom* (1891.), dok treći roman *Živi kapitali* (1903.) ostaje nedovršen. On se nije toliko okretao političkim i stranačkim uvjerenjima, već se bavio ekonomskim i socijalnim problemima konkretne sredine i praktičnim gospodarskim pitanjima, posebice na području Slavonije. Frangeš tvrdi da je prvi u novije doba progovorio

o Slavoniji, što vidimo u *Slavonskoj šumi* (1888.), opjevao lirskim rečenicama njezine beskrajne ravnice i hrastove prašume, lijepe žene i nehajne muškarce. *Slavonska šuma* jedna je od najčitanijih pripovijetki Josipa Kozarca. Opisana je kao lirska pripovijetka jer unutar nje ne postoje razrađeni likovi, nema zapleta, nego umjesto toga dominiraju piščevi doživljaji i dojmovi s ponekom ubačenom anegdotom. Kao što se može iščitati iz predgovora Kozarčeve zbirke pripovijesti, Kozarac stavlja samog sebe u središte radnje te time neposredno iznosi najintimnije misli i osjećaje života. Pripovijetka je koja uči o ljubavi, ali i odgovornosti prema baštini i zavičaju, očuvanju prirode u cilju predaje svojim potomcima, bez njene eksploatacije i narušavanja njezine prirodne ljepote i bogatsva čime se dobiva glavna i temeljna ideja djela. Kozarac se divi skladu prirode, savršenom mehanizmu njezinih zakonitosti, što je nevidljiva poluga života. Ovom pripovijetkom želi upozoriti na nerazumno postupanje prema prirodi i posljedicama posječene šume u Slavoniji. Kao šumar smatra hrast vladarom šume, svrstavajući ostala stabla u redove, posebne klase, upozoravajući da među njima ima i takvih koji moraju drugom drveću služiti, čime se stavlja metafora na klasni poredak u društvu. Kozarac jedinu pravu vrijednost vidi u šumi i njezinim prirodnim bogatstvima, gdje bi čovjek postao svjestan sebe, svoje uloge, ali i kako bi se vratio prirodi od koje se udaljio zbog modernog načina života. Slavonska šuma, točnije njeni velebnii hrastovi opisani su kao veliki, stasiti junaci i nekadašnji krajiški vojnici koji prkose buri i munji svojom snagom. Hrast, jasen i brijest natječu se u svojoj ogromnosti i veličini dok šumski robovi, to jest, grabovi i klemovi omotavaju njihova debla da ne ozebu te hrane hrast koji je suviše ohol da se za to sam pobrine. Kozarac također osjeća odvratnost prema nabujalom činovništvu u doba banske Hrvatske, oštro zamjerajući mladim hrvatskih naraštajima posvećivanje društvenim znanostima, a ne prirodnim znanostima, vještinama i zanimanjima (Predgovor. U: Kozarac, 2001:6-7). Uzeto iz predgovora Zbirke Kozarčevih pripovijedaka *„Moj djed*, pripovijetka je kojom nas Kozarac vodi u staro doba na slavonsko selo, kad su odnosi među ljudima, kao i čovjekov odnos prema prirodi, bili u savršenom idiličnom skladu insinuirajući na prijašnja, bolja vremena, što izaziva osjećaj nostalgčnosti kod čitatelja. Pisana je u prvom licu te je zbirka piščevih uspomena na djetinjstvo i djeda, seoskog poštenjaka, dobričine i mudrijaša, koji u dušu poznaje svoje suseljjane i svakog pojedinca iz svoje velike obitelji i čiji je odnos prema prirodi i njezinim mijenama savršeno primjeran i poučan. Time se prikazuje Kozarčeva idealizacija prema svome voljenome djedu, njegovom svjetonazoru i življenju te uzima njegov pogled na život i odnos prema prirodi kao primjer i uzor (Predgovor. U: Kozarac, 2001:6). *Mrtvi kapitali*, prvobitno, prikazuju opreku selo- grad, život na selu jednostavan je, ali sadržajan, dok onaj u gradu prazan, rastrošan i besmislen. Kozarac *kapitalima* upozorava da činovnik, koji za sebe misli da je gospodin, troši reproduktivno zarađen novac, dok je pravi

gospodin onaj tko zna koliko ima, a ima koliko je sebi sam osigurao. Krivi školu jer ona daje prazno obrazovanje, dok naša bogata zemlja leži neobrađena. *Mrtvi kapitali*, tipičan je roman s tezom, gdje je glavni lik Lešić mješavina narodnog prosvjetitelja, učitelja praktične ekonomije i moralista te on nosi tu glavnu ideju i tezu romana (Frangeš, 1987:200-201). Papirnati je lik i idealni novi čovjek za novo doba, ostaje na zemlji, ženi se starijom kćeri posjednika Matkovića i odupire se sustavnoj eksploataciji našega osnovnog mrtvog kapitala, zemlje. Teza se potkrjepljuje žrtvovanjem uvjerljivosti priče i životnosti likova. Lešić želi i mora ostvariti svoj naum, što stvara idiličan prostor ljubavi, sreće i ekonomskog blagostanja već u samome početku romana. Da bi se održala romaneskna konstrukcija, Lešić ne smije izgubiti takozvanu bitku nad imanjenjem, posjedom, što je metafora za cijeli prostor mrtve Slavonije. Lešićeva žena Anka pravi je literarni klišej i inačica Šenoine Dore Krupićeve ili Kumičićeve Jelke, koje su bljedunjavi likovi, ali i oličenje tradicionalne kreposti i poštenja te se idealno slažu uz novoga čovjeka. Lešićevu zdravlju, poštenju, životnom optimizmu te marljivosti oponiraju brojni likovi činovnika, poput Vukovića i Neumayera. Oni su isprazni, bezidejni i mrzovoljni paraziti, stalno u novčanim neprilikama, gledaju s visine na selo, zemlju i ratarske poslove te vide samo profit i korist. Zemlja će se kupiti, ali će zjapiti prazna i neiskorištena. Iz bogate Slavonije bezbrižno se odvlače privredna dobra, ne prerađuju se pa mještani, seljaci od njih nemaju nikakvu korist. Lešiću, kontrira i lik Luje Matkovića, tipičnog lika dekadenta i pasivnog suvišnog čovjeka, dok liku čedne Anke kontrira temperamentna, objesna i zavodljiva sestra Nela, razmaženi i lijep lik koja se bavi samo i jedino sama sobom i smatra da je život na selu dosadan pa mašta o lijepom životu van sela. Takve tvorbe odnosa, gdje su u igri dva komplementarna i antagonistička para, kakve ima Kozarac, tvorili su Šenoa u *Zlatarovu zlatu* i Kumičić u *Olgi i Lini*. S jedne strane su Lešić i Anka, a na drugoj Neumayer i Nela. Prisutni su i kontrasti unutar obitelji Matković, gdje su s jedne strane stari Matković, Anka i Vinko, dok su s druge stara Matkovića, Nela i Luj, zatim, antiteze selograd i činovnik-seljak, čime se dobiva dojam mreže odnosa, paralelizama i kontrasta. Istom tezom iz *Mrtvih kapitala*, kako navodi Frangeš, vodi se Kozarac pisanjem *Tene* (1894.), gdje Tena, ljepotica eksploatira svoje tijelo bez osjećaja za posljedica, ne mareći za sebe samu naposljetku biva unakažena radi bolesti te se vraća staroj ljubavi, jadnom invalidu u nadi da će uspijeti vratiti ono što se vratiti ne da. Tena, iako je osiromašena, koristi ono što joj je priroda dala, a to je tijelo i ženske čari (Frangeš, 1987:202). Predgovor Kozarčeve zbirke kaže da pripovijest *Tena* daje pouku, ali i kritiku prema Kozarčevoj rodnoj zemlji, Slavoniji. Kozarac detaljno opisuje okolinu, životne situacije i likove, što se najviše zamjećuje u opisu kataktera i života glavnog lika, Tene te on likove oživljava duboko i suptilno. Djelo je napisano realističnim pripovijednim tehnikama. Niti se likovi, niti radnja ne uljepšavaju, već

se prikazuju u potpunoj realističnosti, sa svim njihovim dobrim i lošim osobinama. Iako se čini da će opis Tene krenuti u romantičarskom smjeru, ubrzo se njezin karakter prizemljuje te je on sve samo ne savršen. Na Tenin odgoj i osobnost utjecali su njeni roditelji, njihova osobnost, a onda i okolina čime su postupci glavnog lika u djelu opravdani. Tena je okarakterizirana kao sve samo ne čedna, skromna i bogobojazna djevojka, kao što su bile odlike žene Kozarčeva doba, ali se ne smatra negativnim likom. Kozarac, govoreći o njoj, niti ju osuđuje, niti veliča, nego iznošenjem njene priče, ostavlja čitatelju da se bavi njenom kritikom. Uzevši tadašnju situaciju za vrijeme austrijske okupacije Bosne i Hercegovine, Kozarac krivca pronalazi u strancima koji nemilosrdno iskorištavaju prirodna hrvatska bogatstva slavonskih šuma i radnu snagu, čime se glavnog lika poistovjećuje sa slavonskom šumom. Dojmljiv je i opis slavonskog sela, ljudi i običaja. Opisan je raspad tradicionalnog sela u Slavoniji na moralnom i materijalnom planu, a sve uz pomoć opisa detalja slike sela, ponajviše iz socijalne perspektive. Djelo se čini kao pogled u prošlost te uz sve moralne Tenine padove, osuda njezinog ponašanja i sredine, Kozarac uspijeva pronaći sretan izlaz što pokazuje njegovu neizmjeru ljubav i povjerenje naspram svojih junaka koji su samo obični slavonski ljudi (Predgovor. U: Kozarac,2001:7). Drugi roman, kako tvrdi Nemeč, *Među svjetlom i tminom*, ne daje moguću perspektivu za ozdravljenje društva, već se zaokuplja kritikom Khuenova činovničkog aparata, demaskiranjem mehanizama vlasti te moralnom implikacijom, gramzivosti za slavom, novcem i karijerom. Roman je nedorađen, kratkog je daha i ima mnogo praznog hoda te površno nabacane probleme. Jedino čime se Kozarac uspio pozabaviti u romanu, portret je Jakova Klarića, tipičnog činovnika Khuenova razdoblja, čovjeka koji si ulizivanjem i denunciranjem gradi karijeru. Iz Nemečevih riječi, u nezavršenim *Živim kapitalima*, Kozarac, još jednom obrađuje isti problem i nudi slično rješenje gdje glavni lik napušta jalovi činovnički posao i vraća se zemlji, plugu i motici. Takvoj fabularnoj shemi posvjedočit će roman Vjenceslava Novaka *Prigorka*, gdje se glavni lik Mile Samardžija odriče karijere u državnoj službi i vraća s lijepom Lucom na svoje ognjište (Nemeč,1994:216-222).

5.1.5. VJENCESLAV NOVAK

Vjenceslav Novak, rođen 1859., a umro 1905., posljednji je autor hrvatskih realista te se u generaciji hrvatskih realista najsporije razvijao. Piše romane *Posljednji Stipančići*, *Pavao Šegota*, *Podgorku*, *Zapreke*, *Titu Dorčića*, *Dva svijeta* i *Nikola Baretić*. Bio je specifičan po oscilacijama, kako po kvaliteti djela, tako i po oscilacijama unutar samoga djela. Taj problem, najviše se očitavao u izmjenjivanju površnih opisa sa stranicama vrhunski pisane proze, banalnostima, nerazrađenim idejama i naglim neobjašnjivim padovima, što potvrđuje da je

brzim, primoranim radom rezultirao stilskim nemarom. Nemeč tvdi da Novak veću pozornost i pažnju poklanja promatranju, stvaranju čvršćih motivacijskih osnova, analizi društvenih kretanja, konfliktu junaka i sredine te nije bio sklon romantičarskim maglama, igri mašte, stvaranju bizarnih zapleta i izvještačenih fabularnih konstrukcija. Smatrali su ga tipičnim piscem trivijalnih feljtonskih romana te mu se zamjeralo da piše srcem, a ne umom, da je nedorečen, da patetično opisuje emotivni život i izrazne slabosti. Stvara romane likova jer su mu u fokusu interesa problematični junaci, najčešće intelektualaca, koji dođu u sukob s okolinom i samim sobom. Novak je opisivao sve društvene slojeve i sva područja hrvatskog društvenog života druge polovice 19. stoljeća te se može po opsegu zahvaćene tematike usporediti s Gjalskim. Može se reći da je prvi sustavno analizirao posljedice prvobitne akumulacije kapitala na moralnom planu (Nemeč, 1994:225-238). Isto tako Nemeč smatra da se prvi, najviše u novelama, približio svijetu sirotinje, prosjaka te prvi demaskira hrvatsko malograđanstvo u svim njegovim aspektima. Opisujući uobičajene probleme realizma, poput propadanja aristokracije i stvaranja nove društvene strukture, odbacuje patetiku, sentimentalizam i nostalgijne tonove. Prvi se približio realističkom idealu nepristranog pripovijedanja i opisivanja gotovo neutralnog prosuđivanja likova, zbivanja i odnosa te se gotovo sasvim objektivistički odnosi prema građi. Tužne hrvatske sudbine likova možemo pratiti od njegovog prvog romana *Pavla Šegote* (1888.), pa sve do posljednjeg *Tite Dorčića* (1906.). U romanima individualne perspektive neposredno korespondira sa sudbinom klase ili naroda, kolektiva te su one dopunjene socijalnom analizom (Nemeč, 1994:225-238). Romani *Pavao Šegota* (1888.), *Dva svijeta* (1901.) i *Tito Dorčić* sadrže tragičan završetak glavnih junaka. Šegota, glavni lik romana *Pavao Šegota* žrtva je lakoumnosti, ali i mračnih strasti lijepe Lore, još jedne u nizu fatalnih žena u hrvatskom romanu 19. stoljeća. Piše i romane s građom iz senjskog i podgorskog života *Pod Nehajem* (1892.), gdje se paralelno prate sudbine nekoliko likova, Lele Mikulčić, učitelja Hugera, Ide Martinić i majora Grohla, zatim *Podgorku* (1894.), *Posljednje Stipančiče* (1899.) i *Titu Dorčića* (1906.). Roman *Posljednji Stipančiči* nose titulu najboljeg romana hrvatskog realizma. Radnja prati živote članova senjske patricijske obitelji Stipančič, na način da se agonija plemstva analizira iznošenjem intimnih biografija od svakog člana te obitelji te svaki član inkarnira jedan stupanj u gradacijskom nizu i jedan oblik propadanja svoje klase. Glava obitelji, otac Ante Stipančič, jedino idealizira svoga sina Jurja Stipančiča, koji tijekom djela mijenja ime te njemu ostavlja svoje nasljedstvo, koje on rasipno troši, čime dovede obitelj do materijalnog propadanja i gubitka ugleda. Ante se svim silama želi probiti među patricije, ali nije dovoljno snažan za to te u čemu god on doživi neuspjeh, sin Juraj mora napraviti suprotan efekt. Metaforizira se propadanje grada Senja u pogledu propadanja senjske pomorske trgovine, klasnih i političkih

uvjerenja i prodoru ilirskih ideja. Majka, Valpurga, nijemi je svjedok vlastitoga zatvora u obitelji, tipičan je lik balzacove mučenice koja pada pod Antin utjecaj, što djelu daje jak utjecaj patrijarhalnog odnosa u obitelji te je u tom njezinom bezglasju njezina tuga i istina. Njihovu kćer, Luciju, poistovjećujemo s Emmom Bovary iz Flaubertove *Gospođe Bovary*. Lucija kriomice čita romane i knjige te poput Emme također živi i temelji svoj život na maštanju, fantaziji i nadi u ljubav kao iz tih knjiga i romana. Otac Ante ne mari ni za Luciju, niti za svoju ženu Valpurgu, nego sve nade i ambicije ulaže u Jurja. Lik Lucije smatramo najprodubljenijim i najsloženijim ženskim likom čitave hrvatske književnosti 19. stoljeća. Njezinu intimnu dramu prate različiti psihološki registri, duhovne metamorfoze i emocionalne gradacije u rasponu od prigušenih osjećaja straha, zapostavljenosti od strane oca i prevarenosti pa sve do nervoznih reakcija nesretne duše koja žudi za životom, mladenačkom snagom i ljubavlju. Lucija živi u nadi, ali i u deluziji, lik je moralne čistoće te je istodobno simbol žrtve i bunta. Jedina se usuđuje suprotstaviti despotizmu zaslijepljenoga oca, pokazati majci u kakvom je mraku provela životni vijek, prezirala je Jurjevo nepoštenje te se bori za ljubav, mladost i svoje pravo na život. Novak je likom Lucije otvorio put prema stvaranju iz mirne, zanemarivane djevojke, bez prava na život u borbeni ženski lik koji bi mogao nadjačati patrijarhalni poredak. Također, stvorio je lik nježne, ustreptale djevojke koja prvi susret sa životom plaća smrću, ali i motiv posrnule djevojke, koji je vrlo čest u književnosti 19. stoljeća. Uz to, Frangeš smatra da je Lucija ponižena i obespravljena djevojka kojoj je oduzeto pravo na život i radost te je njezina sudbina i sudbina ostalih članova obitelji Stipančić naličje građanskog morala i tipičnog patrijarhalnog odgoja. Likovi su izvrsno psihološki razrađeni, portreti su im prikazani u karakterističnim reakcijama, gestama, emocionalnom nijansiranju i unutrašnjim proživljavanjima (Frangeš, 1987:202-205). Roman završava izdajom obitelji i naroda od strane Jurja, koji je tipičan Novakov mladić na raskršću života, poslat na studije da podupire ugled i snagu kuće, a zapravo postaje njezin rušitelj. Lucija umire bolesna i nemoćna, pritom uzaludno čekajući dolazak zaručnika Alfreda, dok joj Valpurga neguje njezine lažne nade lažnim Alfredovim pismima i obmanama. Teza, kojom se Novak povodi pišući svoj posljednji roman *Tito Dorčić* dokazivanje je čovjekove biološke determinacije. U staroj obitelji Dorčić su svi u povijesti bili ribari, dok se Andrija Dorčić zaklinje da će njegov sin Tito prekinuti tu tradiciju te makar biti činovnik. Kako tvrdi Nemeć ta teza kosi se s dotadašnjim Novakovim stvaralaštvom, on idejom da svatko treba ostati u zanimanju svojih otaca zastupa društveni *status quo* i negira ideju napretka, demokratičnosti i ravnopravnosti. Ujedno time negiraju se ideje iz njegova *Kunstlerromana*, romana o umjetnosti, *Dva svijeta* (1901.), gdje glavni lik romana, Amadej Zlatanić, hrvatski Mozart, ne odrasta u obitelji glazbenika te nema već stečeno glazbeno nasljedstvo. Radnja se odvija oko

Amadejevog punog odricanja životnog puta te on isto kao i Gjalskijev Radmilović doživljava neprihvaćenost od malograđanske sredine umjetnika, biva potcjenjivan te on, također završava, kao i Radmilović, u luđačkoj košulji. Oboje su žrtve romantičarske disharmonije, nesklada između ideala i stvarnosti, između plemenitih ciljeva i očajničke borbe za koranicu kruha. Novakov glazbenik propada, prvobitno sa samim sobom, a zatim i zbog konflikta s društvom (Nemec,1994:225-238). Dok je Gjalskijev Radmilović imao barem jednu osobu koja ga je razumjela i podržavala, Stanku, Amadejeva žena Adelka dobra je i plemenita, ali njezina je naivna i priprosta dobrota u nemogućnosti poimati Amadejev umjetnički zanos i idealne ciljeve. U *Radmiloviću* pronalazimo pregršt razgovora o literaturi i pisama, gdje to u *Dva svijeta* nije slučaj. Gotovo trećina romana pisana je u formi Amadejeva dnevnika, u prvom licu jednine i naglašenom ispovjednom tonu. Amadeja prate mučan osjećaj osamljenosti, nemoć, depresivna raspoloženja, slutnje pokidanosti između sebe i svijeta. U potrazi za osobnim identitetom doživljava neuspjeh, kako na životnom, tako i na umjetničkom planu. Prati se neuravnotežena svijest i simulira se psihološka struja koja varira od ludila i potpunog pomračenja do povremenih *lucida intervalla*. Za razliku od jednostavne strukture, to jest, kompozicije u *Podgorki* i *Titu Dorčiću*, Novak se u svim ostalim romanima, kako konstantira Nemec, služi različitim tehnikama i postupcima potrebnim za razbijanjem strukture kronologije i povećanju jaza između vremena priče i vremena diskursa, što se očituje uporabom analepse, elipse, razvlačenja, interpolacije pisama, dokumenata, dnevniških zapisa i slično (Nemec,1994:225-238). Roman *Posljednji Stipančići* ima oblik uramljenje pripovijesti, što znači da roman započinje *in ultimas res*, s 1834. godinom, s prizorima vegetiranja Lucije i Valpurgine u skromnoj kućici, a zatim se, u 3. poglavlju, retrospektivno vraća u doba uspona obitelji Stipančić te time započinje proces postupnog odmatanja povijesti, točnije, postupnog propadanja Stipančićevih, pa sve do vremena stvarnog početka priče i Lucijine smrti. Završno, 16. poglavlje, epilog je, koji se zbiva dvije godine kasnije i prikazuje Valpurginu smrt na brdu Nehaj, gdje ona na Veliki petak moli za milostinju od pobožnih ljudi. Pripovijedanja su prekinuta pismima koja Juraj Stipančić šalje svom prijatelju Mukiju te su ta pisma važna u shvaćanju prave pozadine Lucijine nesretne ljubavne epizode i uzrok konačnog materijalnog sloma obitelji. Efektanu interakciju različitih vremenskih razina između fizičkog i psihološkog vremena, Novak stvara u romanu *Nikola Baretić*, gdje je djelo zamišljeno kao simultana igra prošlosti i sadašnjosti. Dok glavni lik razmišlja o svom životu, prisjeća se pojedinih važnijih događaja koje prekidaju analepse vraćanjem u pripovijednu sadašnjost, a otkucavanjem je sata prikazano koliko je zapravo vremena trajalo razmišljanje glavnog lika. Također, Nemec tvrdi da Novak ne koristi dekorativne opise, diskurzivne pasaje niti gjalskijev stilski *raffinement*. Ne bazira se na kvalitetu pripovijedanja, nego na

tematske aspekte. Da je Novak psiholog i moralist te da je prakticirao shemu modernističkog pisanja dokazuje njegov interes za psihu i sudbinu pojedinca, njegova smjela kompozicijska rješenja te pokušaji multiperspektivnog pripovijedanja. Dramatičnost fabule može se postići prikazom borbe i krize unutar ličnosti, prikazom moralnih dvojbi ili tragike usamljenosti te da nisu potrebni vanjski efekti, veliki konflikti i nagli obrati za postizanje tog cilja. Na stranicama Novakovih novela i romana najmanje se osjeti karakteristični šenoinski dualizam romantike i realizma te je zasigurno učinio prvi korak prema stvaranju šablona pri pisanju i stvaranju psihološkog romana u kasnijem razdoblju moderne (Nemec,1994:225-238).

6. ZAKLJUČAK

Ovaj rad zaključujem temeljnom misli da je, na temelju društvenih i političkih promjena, nastalo bogato i značajno razdoblje hrvatske književnosti, takozvano, zlatno doba hrvatskog romana, njegovog uspona i procvata, hrvatski realizam. U cilju lakše spoznaje i orijentacije, smjestila sam razdoblje realizma u povijesno-vremenski i mjesni okvir i potvrdila tezu da je August Šenoa zaslužan za mnoga djela koja nastaju na temelju njegove ostavštine, da je bio veliki temelj i uzor naknadnim generacijama književnika i njihovom procvatu u književnosti, ali i pri pisanju njihovih djela. Objasnila sam, koje su to društvene promjene, političke prilike, stavovi i uvjerenja znatno utjecale na razvoj razdoblja, nastanak i razvoj djela velikana hrvatskog realizma. Najviše su se istaknuli Ante Kovačić, Eugen Kumičić, Ksaver Šandor Gjalski, Josip Kozarac i Vjenceslav Novak te zaslužno nose titulu velikana. Potaknuti šenoinskim šablonama i šablonama zapadnoeuropske književnosti realizma, vlastitim moralnim vrijednostima, ali i političkim i stranačkim uvjerenjima, nastaju mnoga značajna i posebna djela s raznovrsnim tematikama i konstrukcijom. Njihovim trudom i zalaganjem hrvatska književna povijest dobiva unosne temelje za razdoblje koje slijedi, a to je razdoblje hrvatske moderne.

7. POPIS LITERATURE

Frangeš, Ivo (1987) *Povijest hrvatske književnosti*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb-Ljubljana

Gjalski, Ksaver Šandor (1913) *Janko Borislavić: pripovijest*. Naklada piščeva, Zagreb

Gjalski, Ksaver Šandor (1913) *Radmilović: pripovijest*. Naklada piščeva, Zagreb

Kozarac, Josip (2001) *Zbirka pripovijesti*. Zagrebačka stvarnost, Zagreb

Kovačić, Ante (2011) *U registraturi*. Bulaja naknada, Zagreb

Kumičić, Eugen (2016) *Gospođa Sabina*. Bulaja naknada, Zagreb

Nemec, Krešimir (1994) *Povijest hrvatskog romana*. Znanje, Zagreb

Novak, Vjenceslav (1989) *Posljednji Stipančići*. Školska knjiga, Zagreb

Šimić, Tamara (2001) Predgovor. U: Kozarac, Josip *Zbirka pripovijesti*. Zagrebačka stvarnost, Zagreb

Šenoa, August (2002) *Zlatarovo zlato*. Katarina Zrinski, Varaždin

Hrvatska enciklopedija. URL:

<https://www.enciklopedija.hr/realizam> , (datum pristupa: 22.8.2022.)

